

Перша редакція „Иродової мороки“ Куліша.

Я вище згадав про сей преінтересний не тільки в творчості Куліша, але і в загальній еволюції української ідеології літературний документ, цікавий особливо в його першій редакції—як раз дуже мало звисний нашому громадянству: так як Куліш надіслав її до львівської „Правди“ в 1869 році. Слід її знайшовся в листуванні тодішнього редактора „Правди“ Анатолія Вахнянина з Кулішем, що видав ак. Студинський. В однім з листів своїх до Куліша, 1869 року, Вахнянин пише з приводу присланих від Куліша речей: „Иродова морока“, „Двоєглава курка“ і „Серпанкова мантия“, що він не рішається їх містити в „Правді“, з огляду на гострий протимосковський зміст, бо й сам Куліш був тої гадки, що „Правда“ не повинна містити такого „що лає здорово Москаля“. Тому що Куліш хотів бачити „Иродову мороку“ також в окремій відбитці. Вахнянин проектував видати прислані речі відразу окремими брошюрками, не містячи в „Правді“, щоб не підвести її під заборону в Росії, і питав у Куліша рішучого слова в сій справі. Чи відписав щось на се Куліш, не знати, але в кождім разі прислані речі не були надруковані, й рукопись, прислана для „Правди“, загубилася. Задумавши потім, в 1870-х роках, видання своєї збірки „Хуторної Філософії“, Куліш рішив включити сюди й „Иродову Мороку“ в відповідно прицензурнім вигляді, і прикінці 1874 р. на окладинці її тому „Возсоединенія“ дав уже оголошення про сю збірку. Але фактично випустив її тільки в 1879 р., і вона відразу ж була сконфіскована, майже до останнього примірника, так що „Иродова морока“ зісталася слівце незвісною і неприступною. Тільки в 1909—10 рр. майже одночасно з'явилися передруки „Мороки“ з сеї другої редакції, з „Хуторної Філософії“: Ю. Романчук передрукував її з коректурного аркуша, з авторськими поправками надісланого від Куліша Ол. Барвінському (Твори Куліша т. IV, 1909), а І. М. Каманін—з примірника „Хут. Філософії“ захованого в петербурзькій Публичній Бібліотеці (Сочиненія т. IV, 1910).

Разом з тим виринала і перша редакція: Сильвестр Яричевський надрукував її в часописі „Буковина“, 1909 р.¹⁾, з відпису одержаного в 1890-х рр. від перемиського священика Володимира Домета Садовського. Ся копія „Мороки“, доволі потерта в уживанню, списана була, як значиться на ній, в Грималові (коло Тарнополя) 12 серпня 1869 р. якимсь О. М. Свир чи Сбіер...ім'я написано не чітко, і сеї особи Яричевський не міг вияснити. Затитулована копія так: „Иродова Морока, вертепна мистерия на різдвяні свята. Тараса Шевченка“. З того можна міркувати, що присланий до „Правди“ оригінал—від котрого безпосереднє чи посереднє йде отся копія, не мав на собі ймення автора, і хтось на здогад написав автором Шевченка. С. Яричевському, коли він друкував сю копію, варіант „Хуторної Філософії“ не був відомий, і тому в своїх поясненнях він головну увагу звернув на усталення особи автора: на підставі згаданого листа Вахнянина, звисного йому, він здогадувався, що автором „Мороки“ був Куліш. Для нас сі доводи його, розуміється, не

¹⁾ С. Яричевський, Иродова Морока, Буковина 1909 р. чч. 129—132 і 135—137.

мають інтересу, і я їх лишаю зовсім на боці, натомість використовую деякі його вказівки формального характеру, які дають можливість відрізнити і відкинути деякі додатки Грималівського переписувача. Хоч він списував, видимо, доволі докладно, але дещо додав, зазначивши се—як от спис дієвих осіб, а де що пропустив, і в транскрипції подекуди збивався на галицький правопис. Я стараюсь сі його зміни усунути, і з огляду, що про буквальну вірність сеї копії не може бути мови, не притримуюсь і її правопису. Пропущене в двох місцях я доповнив за виданням 1879 р., зазначивши се. Взагалі, я не мав заміру дати наукового видання сього тексту: для сього треба-б все таки пошукати за Кулішевим оригіналом. Акад. Студинський, що був ласкав зробити для мене копію видання Яричевського, не міг натрапити на слід оригіналу, бо архів „Правди“ не заховався. Нинішній передрук має на меті тільки познайомити ширші круги з сею цікавою пам'яткою, дуже мало звісною у нас. Правда, Ю. Романчук в примітках до свого передруку „Мороки“ з видання 1879 р. додав головніші варіанти і з видання Яричевського, що вийшло само підчас друку „Творів Куліша“. Але сі варіанти все таки не дають повного поняття про першу редакцію „Мороки“, та й „Твори“ у нас тут мало розповсюджені, а видання Яричевського таки й зовсім мало хто бачив. А тимчасом сей твір Куліша варт того аби його знати.

В еволюції української творчості він інтересний як один з найбільш яскравих і талановитих—при всій своїй гротесковій безцеремонності—виявив традиціоналістичного козакофільства. Він виходить з вертепної драми XVIII віку, використовує традиційну постать Козака з усім його впровадженням на вертепну сцену, та інші персонажі її—Ирода, Жида, Чорта. Але вкладає сюди містерійний зміст: боротьби Правди з Кривдою й перемоги Правди з народженням Христа. Заразом надає сьому змістові традиціоналістичний козакофільський характер з одного боку, і злободенний українофільський та антимосковський—з другого. Боротьба Кривди з Правдою—се боротьба Москви з Україною. Московський цар се Ирод, що побиває українських, особливо козацьких дітей. Його міністр—Чорт, що розпоює й дурманить народ „для пользи царства“. Москалі се Иродове військо. Україна стогне й пропадає в московській, Иродовій неволі. Але кінець кінцем козацький накорінок її ратує. Козаки були завсіди найвірнішими слугами Правди, що єдналася в їх уяві з постаттю Пречистої (як се поясняє Куліш в коментарях до видання 1879 р.),—вони дадуть собі раду і з московським насильством та обороною від нього волю Україні.

Твір надзвичайно традиціоналістичний, не спиняється навіть перед безцеремонним старо-козацьким (заразом старо-шляхетським) антисемітизмом (що правда, чисто гумористичним). Але як бачимо, вдарає зараз дуже різко в сучасну політичну ноту. Пізніш, випускаючи в Росії, Куліш постарався його можливо обезбарвити з сього боку. Ирода зробив царем турецьким, Москалів переробив на сердюків, і тим ослабив силу і експресію своєї ідеї. Але в першій редакції місцями неелего потягнути границю, де кінчиться жартівливий гротеск старо-бурсацького стилю¹⁾—і де починається їдка, грізна, до неба вопіюща сатира на сучасне Московське царство та його насильства над Україною. Деякі ліричні частини сього твору в сім аспекті роблять дуже сильне вражіння!

З становища історії творчості самого Куліша дуже цікаво, що з-під його пера вийшов такий твір за кілька років до його пізніших писань, де він доказував, що Козаччина була не більше як розбійнича банда,

¹⁾ Його вершок—сихемська пригода з москалями.

позбавлена всяких ідеальних мотивів і ненависна на Україні всім елементам культурним і конструктивним, а Український нарід був і єсть перенятий монархістичними сентиментами, і солідаризується з його, Кулішеви, акафистами Петрові і Катерині¹⁾. Я вище зазначив, що такі екстремні вихватки Куліша, подиктовані полемічним запалом, ще не означали у нього дійсного відречення від класової козацької ідеології, що лежала підосною його творчості, з усіма її зігзагами. „Морока“ являється найбільш яскравим виявом козакофільства Куліша—цілком серйозним і відповідальним не вважаючи на свою пародійну форму.

Видаючи її в „Хуторній Філософії“ Куліш пошив в автори сеї містерії Якіма Сліпого, дяка свого рідного села, „великого поета і високо наділеного чоловіка“,—котрого іменем він пустив взагалі „хуторну філософію“ своєї збірки. Він запевняє, що сей Яким володів цілим репертуаром подібних п'єс і виставляв їх на святах в околиці „у всіх парафіян, що мали в своїй хаті простору світлицю“, і „тому що вся наша публіка на святах переходила юрбою з хати до хати, Яким старався зайняти її увагу кожного дня чимсь новим“. Його „Мороку“—каже він в передмові, він тільки переложив самостійно в вірші, „наскільки міг заступити сього великого поета“. В кінцевій примітці, навпаки, дає зрозуміти, що може не стільки свідомо, скільки несвідомо йде за провідними мотивами Якіма („Яким, которого я, безъ сомнѣнія, воспроизвожу во многомъ, давно мною забытомъ“). Іншим разом посилається на те, як розповідала йому сю містерію мати. Та з листу до Хильчевського, наведеного вище, ясно видно, що персонаж сього Якіма Куліш рішив ужити взагалі як літературну фікцію, щоб його іменем викладати свої ідеї. Коли він дійсно використав мотиви якогось спеціального варіанту „вертепної містерії“ з своїх дитячих часів, то без сумніву—він її обробив цілком самостійно як жагучу політичну сатиру. Мало можна вказати не тільки у Куліша, але і взагалі в тодішній українській творчості, після виступів Шевченка, таких різких, рішучих і безоглядних засудів царського режиму і його гнобительства. Кінцевий присуд царям (урваний в виданню 1879 р.), що засуджує їх „на кару і муку страшнішу від болю“—„щоб дивитися очима на народню волю“, щоб трястися на „кривавім престолі“, не знаючи коли згинуть зі всею сем'єю—„що години що хвилини бунту сподіватись, і своєї навіть тіни у ночі жаяхатись“—се вияв революційної енергії, який гремить наче передвість вибуху народньої волі, котрого перше десятиліття тепер ми святкуємо. В сю хвилю варто пригадати се сильне і мужнє слово. Українське громадянство мусить знати сей твір.

М. Грушевський.

ПРОДОВА МОРОКА.

Вертепна містерія на різдвяні свята.

Ява І.

Прод сидить на престолі, курячи люльку. Біля його—сумна та не весела його царця **Кривда**, у сарахані, с перетиснутими грудьми и в кокошнику з довою хватю. **Кругом**—бородаті **Москалі** в піддевках, а которі в жупанах, або в червоних та синіх сорочках, підперезаних низько під пазом,—усі в зброї.

Прод. Я багатий, я потужний,
Загріб світ під себе.
Колиб сходи хто спорудив,
То досяг би й неба.

Закував я у кайдани
Людську матір Правду;
Замість неї, кличу Чорта
Що дня на пораду.

¹⁾ Не треба одначе забувати, що Петра і Катерину сам Куліш уважав виїмками серед злих і недолугих дурнів, що засідали на московським престолі.

І пекельний міні служить
Вірно, як собака;
Та біда, що не боїться
Його Гайдамака!
Запорозький дух не згинув
У кормизі лядській,
То й тепер він шкодить силі
І повазі царській.
Не боїться клятий Смерти,
І з Чорта кепкує,
А Жид його хоч і поїть,
Він хмелю не чує.
Чи ковшем, чи буль-буль з пляшки,
П'є, не розбирає;
Чи варену, чи сивуху,
Наче квас лигав.
Із півночі мов і вп'ється,
Та Жид не слуха:
Не нахилить він під Кривду
Козацького духа.
Що-й робити—сам не знаю:
Цар я на всю губу,
Та не впораюсь у царстві
Із завзятим чубом.
Тільки він міні й морока,
А то все поникло,
Все під Кривду нахилилось,
З правдою затихло.
Жінко, серце! любя Кривдо,
Всесвітня царице!
Ти сумуєш на престолі,
Що світ веселиться,—
У бідоті веселиться,
Босоніж танцює,
Із твоєї високості
День й ніч кепкує.
Всеж то коїть не хто инший
Як той Гайдамака,

Той безхатник, безземельник,
С предків гольтяпака.
Виховав у грудях духа,
Як орла на скелі,
Тай бує в нас по царству
Голий та веселий.
Кри в да (обернувшись до москалів):
Москалі, мої коханці,
Вірні мої слуги!
Чи до віку нам не збудеться
Тяжкої наруги?
Я вас випестила змалку,
Коло серця клала,
І холодні ваші душі
Ядом напувала.
Докажіть-ж всему світу,
Що ви—не Славяне;
Задуйте своїм духом
Кодло те погане.
Москалі. Наша Матушко царице!
Змилуйся над нами:
Утомились ми боровиись
Із тими хахлами.
Дерли ми з них цупку шкуру,
Городи паляли,
А козацькими костями
Болота гатили.
Погасили всюди світло,
І в церкві і в школі.
Тепер в темряві й тісноті
Сидять вони голі.
Щож робити ще—не знаєм,
Розум не сягав...
Вже нічого опріч духу
У хахлів немає.
А нам з духом воювати
Не судила доля;
Поки сонця, поки світу,
Поти його воля.

Я в а П.

Вибігає Жид ув одному патинку. Шапка з його падає назад. Він скубе собі бороду й пейси.

Жид: Ой вай мир! пресвітле царство!
Лихая година!
Чиста дівка, не вінчавшись,
Породила сина!
Ирод (підскачавши на престолі):
Що ти шепчеш, шолопаю?
Де твій розум дівся?
Чи ти зсунувся із глузду?
Чи з ляку скрутив ся?
Жид: Народився в Вихлиемі...
Боюся казати...
Той що буде на всім світі
Во вік царствовати.
Кривда. Царствовати? мимо мене?
Ні, сього не буде!
Чие небо, чие пекло—
Мої будуть люди!
Не подам я усім світом
І тому владіти,
Хто на хмарах піднебесних
Уміє сидіти.
Москалі: Наша матушко царице!
Ми за тебе гурдьми.

Буде царство твоє кріпке.
Всюди поміж людьми!
Жид: Ні, Москалики! не з вашим
Розумом збагнути,
Що на світі має в людях
Після сього бути.
Усі вбогі, всі голодні
Будуть словом ситі
І не схочуть опріч його
Іншому служити.
Ирод: Опріч його? Хтож він? Де він?
Жид: Навіжений!
Не трусись, не озирайся
Мов той пес скажений!
Жид: Хто він? хто? боюся казати,
Боюся назвати.
Ирод: Так не дам же я нікому
Люду бунтувати!
Я пішло на його зараз
Повки за повками,
Мов травою усю землю
Вкрию Москалями.

Жид: Не поможе твоя сила
Проти його сили,
Бо вже його Запорожці
Як мур обступили.
Ирод: Звідкіля ж вони взялися,
Навіжений Жиде?
Хіба мертве до живого
З того світу прийде?
Жид: Прийде, царю, ой вай, прийде!
Дух їх не вмірущий;
Устав з землі незримо,
Мов огонь жерущий.
Шкода нашого заходу!
Все тепер пропало,
[Що на світі панувало,
Грошки збирало].
Наш запеклий Гайдамака
Вже полки шикую
І кругом коліски ходить
І варту вартує.
Ирод: Чи ти п'яний, чи сновидий?
Не пійму нічого!
Покажи міні найближчу
Дорогу до його!
Жид: О, далека тобі, царю,
До його дорога!
Бо людей ти не стидишся,
Не боїся Бога!
Ирод: Тю, дурний! не знать що
плеще!
Що з ним говорити?..

Москалі! рушайте, ріжте
Всі маленькі діти!
Коли де родивсь завзятий,
То се на Вкраїні,
У селі між ратаями,
В убогій хатині.
Прислухайте ся по хатах
І по всіх оселях,
А найбільш шукайте в давних,
У козачих селах.
Не щадіте ні одного,
Всіх повибивайте,
А хто буде боронити,
Того в пень рубайте.
Знаю, знаю, хто се коїть,
Хто людей бунтує:
Се все клятий Гайдамака,
Що в шинку ночує!
Се його дух запорозький
Людей підіймає.—
И вже діва якась чиста
Дитину рожає!
Із того лихого духу
Тільки й сподіватись,
Що за Кривду треба буде
Ще кимсь воюватись.
(До війська):
Ой, рушайте ж скорим маршем
На хахлів лукавих,
Та прибавте Москалеві
Кривавої слави!

*Москалі рушають у похід з тулумбасами, з трубами, з арматами и корот-
вами. Зісталось тільки з сотню коло престолу. Тимчасом, як тихішає відда-
ляючись похідне виграванье московське, починаєцця—*

Я в а III.

*Вбігає Смерть із косою. Намітка на її пошарпана, одна половина плахти опала
и тягнеться по долівці. Сухі кістяки випадають із Смерти, так вона труситься
з досади й з переляку.*

Смерть: Ой, рятуйте, люде добрі!
Дайте мені раду:

Порозбивано кайдани,
Випущено Правду!

Кривда хилиться, омліваючи. Москалі піддержують, щоб не впала з престолу.

Ирод, кинувши люльку на долівку:

Народилось якесь диво—

Хтож се випустив на волю

Бодай не казати!

Стару бунтівницю?

І від радощів сказився

А ти де блукала, хирна,

Гайдамака клятий—

Кинувши темницю?

Взявши келепа у руки

Смерть: Чи міні одна робота—

Розбив пута в Правди,

Правду вартувати,

Тай сховав стару каліку

Та всю ніч та ввесьденнички

Десь серед Громади.

У косу клепати?

Я стяла б її косою,

Розплодилось би по царству

Так вигнили очі:

Стільки в тебе клятих,

Не розгледжу, де між ними

Що не вдержав би й Москвою

Очіпок жіночий.

Правдівців завзятих!

Покосила на Вкраїні

Мушу раз-у-раз косити

Багацько народу,

На право й на ліво,

Та проклятим сіромахам

Щоб пустинею здавалось

Байдуже про шкоду.

Світу!) на продиво.

„Раз нас мати породила“,

А тимчасом, як я з праці

Гукають скажені:

Потом обливалась,

„Заховаймо матір Правду,

Щось страшенне на сім світі

Будемо спасенні!“

Між народом сталося.

*) В вид. 1879 р.: Царство.

А найбільш за всіх гуляє
 Отой Гайдамака,
 Бо оден він поміж ними
 Лидар-невмірака.
 Характерником із Січі
 Вийшов на Вкраїну—
 На досаду Москалеві,
 На лиху годину!

Коли Жид його шинками
 Не зумів згубити,
 То шкода обом із Чортом
 Його подолити.
 А тепер ще стара Правда
 В його під полою.—
 Мусим марне погибати,
 Іроде. с тобою.

Ірод сидить на престолі, затулившись обома руками. Москалі морочаться з Кривдою, очучуючи її. Жид їм помагає, курячи під носом перцем Кривді.

Хор янгольський:

Слава Богу в високостях,
 По всій землі тихо:
 Минуло ся святим¹⁾ людям
 Віковішне лихо:
 Народила ся премудрість
 Від чистої Диви--

Осіяв незаходимий
 Світ земні преділи.
 Радуйтеся, веселітьс,
 Праведники божі:
 Зникне злоба і темнота,
 Творива ворожі.

Тимчасом, як усі поміли, слухаючи, Жид розпалахав на собі одержу, упав на землю й взявши попелу з Іродової люльки, посипав собі голову під ярмулкою.

Жид: Ой вай мир! Пропала справа
 На всі вічні роки!
 Не діймав я тому віри,
 Що рекли пророки.
 Я все думав, що зневажим
 Вихлиемське диво,

І повернемо на світі
 Святе діло криво.
 Колиж сам Господь великий
 Подав голос з неба,
 То його благому Сину
 Підклонитись треба. *(Падає без духу).*

Ще янгольський хор співає, ще Жид говорить, коли це починається із під землі--

Хор чортячий:

Ой горе! нам, що Правди не пізнали,
 Сховали ся від Бога під землею!
 Нема ладу, нема добра між нами!
 Пропали ми із тілом, і з душею!
 Блажені ті, що Господа хвалили,
 Його пуття спасенного держались!

Нас гордоші, на небі осліпили,
 В свої тенета ми самі піймались!
 Хотіли ми Господні красні твори
 На глум йому, на сором, попсувати,
 Замкнув він нас у демонській коморі,
 А світові намножив благодаті.

Ще хор чортячий не замовк, аж тут ізнявся якийсь плач і помалу-малу по-крив обидва хори.

Плач український:

Боже, Боже наш єдиний!
 Чим ми провинили,
 Кому світ ми завязали,
 Кого ми втопили,
 Що такі на нас великі
 Насилаєш муки,
 Подаєш народ свій тихий
 У катівські руки?
 Вже Ляхи нас обірали,
 В плуги запрягали,
 А Москалі живу шкуру
 Із тіла здирали!
 Вже Ляхи із нас гарячу
 Кров повипивали,
 А Москалі неволею
 Світ нам завязали!

Через них у всіх народів
 Зникла наша слава:
 За які ж гріхи страшенні
 Ся кара крівава?
 За якії переступки
 Нас Москаль катує,
 Наче вовк між овечками
 В кошарі лютує?
 Кажуть люди, в Вихлиемі
 Син твій народився,
 Ой, колиб же світ від його
 На нас просвітився,
 Щоб ми вміли Україну
 До купи єднати,
 І на ворога лихого
 Одностайно стати!

ЯВА IV.

Вбігає крилатий Чорт, заснапавшись і кульгаючи

Чорт: Царю, змилуй ся, дай сили!
 Пекло збунтовалось!

З переляку всі чортяки
 Геть порозбігались.

¹⁾ В вид. 1879: добрим.

Інші стоя серед грішних,
 Як вовки завилі:
 А тимчасом Запорозці
 Огонь погасили,
 Казани з смолою й печі
 В прах порозбивали.
 І все пекло мов жидівську
 Корчму зруйнували.
 Вже з кочерг та вил чортячих
 Драбину майструють,
 Щоб із пекла повтїкати,
 Бо спасення чують.
 Всі бо люде від Адама
 І Ноя п'яного
 Повставали з домовини
 Чисто до одного.
 Та балакають про небо.
 Сидячи на призьбі;
 Не боїться вже й малеча
 Чортячої грїзби.
 Бо їм, бачиш, обіцявся
 Старий бородатий
 Свого сина на ратунок
 У пекло послати.
 То давай скоріше війська,
 Порохів, армати:
 Для порядку, навіжених
 Мусимо стріляти.
 И р о д: Мов військо, любий друже,
 Тепер на Україні;
 Нічим тебе ратувати
 При лихій годині.
 Ч о р т: Давай знать по телеграху,
 Щоб скоріш летіло,
 Поки кляте Гайдамацтво
 Пекла не спалило!
 И р о д: То не хутко ж пришвендяє,
 Бо в нас залізниця
 Тільки на мої царські
 Проїзди годиться.
 Ч о р т: Байдуже! Звели печельний
 Силі так зробити,
 Щоб Москалі на дротині
 Всі будуть летіти.
 Тільки штаням достанеться,
 Та се річ остання,
 Бо людей за бунт стріляти
 Можна й без убрання.
 А ти, Смерте сухоребра,
 Коло пекла станеш:
 Хто втіє з під оружини,
 Косою дістанеш.
 Енергичні тепер міри
 Треба нам узяти,
 Щоб у всі грядущі роди
 Холоду нагнати!
 И р о д пише телеграму і читає:
 „Москво! є тобі пожива
 „З ветхого завіту:
 „Прибувай з одного краю
 „Та на другий світу.
 „Зароби міні високий
 „Памятник стрілянням
 „І прослав мене на віки

„У крові купанням. Цар Ирод“.
 Без предлогів і союзів
 Двадцять слів—не більше:
 Нехай знають, що сам Ирод
 По закону пише.
 К р и в д а до смерти:
 Що вони все про стріляння
 Та про кров торочать!
 Тільки мене дурницями
 Своїми морочать.
 Ось умер Жид, а без його
 Кривді не живеться,
 І царському верховідству
 Нитка увірветься.
 Нащо ти його скосила,
 Сухоребра бабо?
 Препогану міні вдрала
 Із Иродом швабу.
 С м е р т ь: Ой, не я його скосила,
 Кривдо! люба пані!
 Підкосив його той хлопчик,
 Що родивсь у стаїні.
 Поки його сподівались,
 Скрізь я панувала,
 І святих людей і грішних
 В домовину каала.
 А тепер міні минулась
 Без упину сила,
 Бо Премудрість передвішня
 Небо відчинила,
 І не вмере вже ні єдина
 На віки людина,
 Що пізнає чистим серцем
 Господнього сина.
 Оце згине все жидівство
 Перед тим маленьким,
 Що сияє в Вихлиємі
 На руках у немки.
 К р и в д а: Всі, бачу, ви навіжені,
 Всі ви недолугі!
 Не дадуть жидівству згинуть
 Вірні мої слуги.
 Вони приймуть християнство
 І церкви с попами,
 А в душі своїй холодній
 Будуть капсанами ¹⁾.
 Яж дарма ²⁾ що обомліла
 Від першої вісти,
 Не дам новому цареві
 На престолі сісти.
 Я під його, потай миру,
 Підішлю Иуду,
 Тай до віку на сім світі
 Царствувати буду.
 За попихача у мене
 Буде Ирод з чортом,
 А ти, миршава, по світу
 Бігатимеш хортом.
 Та стинатимеш безвинних
 По його указу,
 Від Архангельська до Кяхти.
 З Польщі до Кавказу.

1) Вид. Каманіна помилка: кажанами. 2) В вид. Яричевського: дурна.

На дворі чути галас. Ирод і інші кидаються до вікон.

Ирод: Що там склалось? що зробилось?
 Чого збилась буча?
 Чорт: Сеж твоє хоробре військо
 Гукає ідучи!
 Ирод: Не гукать, а голосить,
 Мов його рубать,
 Мов завзяті Запорожці
 З Низу наступають.
 Кривда: Так і єсть! О, щоб вас люта
 Година побила!
 Ви одним дурним указом
 Військо погубили!
 Ирод: Хіба що?
 Кривда: Іще не бачиш,
 Вирячивши очі?
 Не штани б тобі носити—
 Запаски жіночі!
 Хто ж видав, щоб по дротині
 Москву посилати?
 Усі голі із-исподу,
 Як родила мати!
 И тобі, міністре Чорте,
 Нема мабуть стиду,
 Щоб цареві нарядити
 Таку огиду!
 Ирод: Що ти плещеш? Вам усюди
 Декорум на думці;
 А мені, аби побити
 Клятих вольнодумців,
 Що із пекла на світ божий
 Вилізти готові
 І не дати міні точити
 Скільки хочу крови.
 Кривда: Чорта з два поб'єш такими
 Кого Москалями!

Подивись, як похапались
 За живіт руками.
 Ирод: Лихо! Сеж вони зірвали
 Не одні рейтузи...
 О, бодай ти був сказився
 Навіжений друже!
 Чорт: Я й забув, що рід ваш людський
 Без того нікчемний,
 Ні в попівстві, ні в чернецтві,
 Ні в службі вояцькій.
 Тепер Москві—мов Сихемцям,
 Що Жиди старі
 За сестру свою узлившись
 Хитро підманили.
 Ирод: Тобі жарти, а он з боку
 Справді Гайдамака
 Кинувся на дране військо,
 Мов з воріт собака.
 Кривда: до Москалів, що коло
 престола:
 Москалі! слухай! рушайте
 Проти козарлюги,
 Не подайте розбишаці
 Війська у наругу!
 Москалі: Матушко! Ми раді всюди
 За тебе вмирати,
 Тільки шкода Гайдамаку
 Стріляти—рубати!
 Од Виговщини почавши,
 Ми хахлів стріляєм,
 Та шкода, бо тільки порох
 Та казну теряєм.
 Чи один же бо між ними
 Лицар-невмирака,
 От як сей шинкарьський родич,
 З Січі опияка!

Ще більший галас і лемент на дворі.

Кривда: Ой, які-ж ви легкодухи,
 Бороди мігасті!
 Не престоду доглядати,
 Вам би свині пасти!
 Ирод: Горе, Кривдо! горе, серце!
 Довелось пропасти:
 Вже Москву почав п'яниця
 Мов снопики класти.

Кривда: Ще не клав би, коли силу
 В дорозі згубили,
 Як до тебе по чортячи
 Мов дурні, летіли!
 Пропадай тепер з Москвою,
 Недопека Німець!
 А я всюди, поки жива,
 Знайду собі хлібець.

Хоче втікати. Чорт її зупиняє за хвату, що на кокошнику.

Чорт: Не втікай, моя ти славо!
 Цяє моя любя!
 Вкрутимо ми й без кацапства
 Гайдамаці чуба.
 Знаю сих я невмираків
 Ще перше Плутарха:
 Не один такий попався
 У пекло тімаха.
 Царю, дай указ акцизним,
 Щоб усю горівку
 Заправляли чортівням
 І втверди супліку
 Міністерії хвинансів:
 Що „для пользи царства“
 Треба людей всяким зіллям
 Надити до п'янства“.

Поки каліч твою виб'є
 Гайдамака лютій,
 Всюди по шинках постане
 Горілка отрута.
 І нап'ється він по праці,
 А тимчасом Жиду
 Мусим справити, як личить,
 Чесну панихиду.
 Бо з його ми собі мали
 Вигоду велику,
 Поки зсунувся він з глузду.
 Збився з пантелику.
 Смерте! будь моїм піддячим,
 Ти дяконом, царю,
 А ми с Кривдою соборно
 Служитимем в парі

Усі куртом співають панахиду по Жидові:

Упокой, пекельний дідьку,
С твоїми лихими
Душу скнару та мерзену
В пекельному димі.
Бо вона шляхетну Польщу
Вміла підбивати,
По три шкурі що-півроку
З України драти,—
Тими шкурами сирими
С Турчином ділитись,
Щоб із ним по запорозьки
У полі не битись.
Дратувала вона довго
Запорожжя голе,
Поки вкрило тулубами
Шляхецькими поле.
Тоді з калічи та з мертвих
Сап'янци здіймала,

Із кишень трусила гроші,
Та в Москву втікала.
У московське серце влізши,
Козаків дурила,
Аж поки шинки у руки
Ізнов захопила.
За товстий ніс Москалюгу
Водила тупого,
І живилась добрим паєм
З акцизу самого.
Розпоїла мир хрещений
Шинками без ліку,
А найбільше Україну,
Сліпую каліку.
Упокой же її, дідько,
В пекельному димі,
У багнюці невилазній
С твоїми лихими!

Ява V.

Входить поважно Гайдамака. На йому все нове та осяяне: червоні шаравари, жовті сап'янци з острогами, шапка кучма з червоним верхом, зверху жупан голубий з вильотами, а під ним жовтогогорячий; пояс увесь у золоті. При боці шабляка, у руці келеп.

Г а й д а м а к а: А чи довго вам, ледачі, Я з вас клятих людодїдів
Крутить веремію? Видавлю олію!

Всі обомліли. Москалі ховаються за престол.

Ч о р т: Не бійсь, царю, не бійсь, Кривдо, Не видержить, затанцює
Не бійсь и ти Смерте! Підпилий псюха.
Я проклятому пьяниці А тим часом чортовинне
Мушу носа втерти! Шибне ему в чуба,
Ось, нехай різнуть музики Мусить впасти та заснути,
Козака від уха,— Або дасть і дуба.

Музики різнуть козака з загородки. Москалі виходять помалу зза престолу.

Г а й д а м а к а: Пек їх матері, як добре Дала нам Господня ласка
Грає троїста! З Москалем побитись.
Ти б казав, допомагає Висилає Москаль військо
Сила їй нечиста! Навпроти одного;
Так і бути, поживи ще, Не злякався козак військо,
Йроде сподарю, Бо вповав на Бога.
Поки я по запорозьки І поміг Бог козакові,
Підковами вдарю. Як колись Давиду,
Танцює й приспівує: Наробити Москалеві
На всі роки стиду.

На Вкраїні новина: Гей, гоц гоцака!
Іскрутився сатана. Потанцюймо козака!
Ой, чого, чого скрутився? Треба жити, треба й бити,
Бо Спас миру народився! Наша доля така!
Гей, гоц гоцака! Треба бити Москалюгу,
Потанцюймо козака! Погану личину,
Треба жити, треба й бити, Боронити від нахаби
Наша доля така! Матір Україну.
Потанцюймо, звеселімося, Годі вже журитись:

Танцюючи, Гайд. слабне, хитається, хміль розбірає козацьку голову, підкошує ноги. Ударив ще раз на вприсядки, покотивсь колесом, ти й простягсь та захріп на всю світлицю.

Ч о р т: Отепер же нам настала Колиб нам його як небудь
Щаслива година: Вкинута у пекло,
Ізбагнітуєм на віки Булоб тоді на сім світі
Собачого сина! Усім злюкам тепло.

Бо сама собою Правда
Не вдіє нічого,
Як почезнуть козарлюги
Усі до одного.

Ану, Смерте, кидай косу,
Візьмемось за його;
Я під плечі, а ти напнись
Та бери під ноги.

Силкуються в двох та не зведуть Гайдамаки з місця.

Смерть: Ой, колиб сей Гайдамака
Не був невмирака,

Знав би він мене, як знав
Гицеля собака.

Штурка його косою з досади;

Я вже косу поломала
Не одну на злюці,
А в його немає страху
І близько на думці!

Чорт: Царю! дай Москви хоч трохи
Бо нечиста сила
Без московської підмоги
Тут не зробить діла.

*Ирод махнув Москалям. Москалі, крикнувши свою уру! підходять бл ізько Гайд.
коли це Гайд. як захропел!—вони так і відскочили.!*

Чорт: Тю, мерзені! боїтеся
Козацького храпу!
Тільки й смілі там, де можна
Запустити лапу.

Ирод: За царя, за віру й царство
Рушай на козацтво.
Щоб на віки панувало
На світі кацапство!

*Москалі знов кинулись, крикнувши уру! і знов відскочили, бо Гайдамака захріп,
страшенно.*

Чорт: А бодай ви показалися
З вірою своєю,
Із царем своїм і царством,
І з Московю всею! ¹⁾

Ще попробую я крила
Свої розпустити
Та вхопивши Гайдамаку
До пекла летіти.

*Тріпа крилами як півень, насакає на Гайдамаку зверху й запускає йому пазура
в груди.*

Гайдамака крізь сон:

Ща се лазить по грудині
Та по пузу в мене?

Чи се миша, чи жидівське
Кошеня мерзене?

Смерть, підважуючи Гайд. косовилном:

Запускай бо йому кіхті
У самі жупани,

А не в тіло, бо проснеться,—
То всі ми пропали!

Гайдамака, скочивши на ноги

Де се я? в якому шинку,
У якій оранді?

Ге, та се ж Чортяка з Смертю
Коло мене справді!

Ударив келепом чорта—той так і збився. Тоді до Смерти:

І ти, дядино Московська,
Сюди примостилась?

Ось же на,—коли мерцями
Ще не вдовольнилась!

Ударив Смерть по голові,—так и посипались сухі кости по світлиці. Коса впадши задзвиніла. Смерть простяглась нежива. Тимчасом Ирод з Кривдою пригуплювалися до престолоа, а Москва собі—котора ховається за престолом, а котора поховала голови під сарахван Кривді, инші понакривалися і хватаю.
Обернувся Гайд. до царя й царци:

А ви, клятї людюїди,
Чого притаїлись?
Чи ще хочете пожити?
Ще ви не наїлись?
Ще ви крові гарячої
Не понапивались,

І на золотих перинах
В волю не наспались?
Оцеж нате вам гостинця
Із тієї Січі,
Що забрали срібло, золото
І восковні свічі!

¹⁾ Сей стих пропущений в виданню Яричевського; в вид. 1879 р.—і з ордою всею. Думаю, що так Куліш справляв для цензури, а в 1869 р. було щось инше, мабуть: Московю.

Замахнувся келепом та й зупинився.

Ні, мізерні! не таким вас
 Судом покараю,
 Як ту Смерть або Кортяку:
 Я вам кару знаю.
 Знаю кару, знаю муку
 Страшнішу від болю:
 Щоб дивилися очима
 На народню волю,
 Щоб ви бачили, як любо
 Народ веселиться
 І кривавого престолу
 Ніже не боїться!
 Сиди, Ироде, на царстві
 З Кривдою своєю,
 І не знай, коли загинеш
 Зі всею сем'єю.
 Що години, що хвилини
 Бунту сподівайся,

І своєї навіть тіні
 У ночі жахайся!
 А ми в світі будем жити,
 Господа хвалити,
 Що нам Правду, стару матір
 Дав оборонити.
 Гей, музики, баси, бубни!
 Ріжте та гудіте!
 Люди добрі! всі до мене
 Гуляти идіте!
 Серед царської світлиці,
 Де криваві ради
 На вас злюки радували,
 Ланцюхи кували,
 Вдаримо об землю лихом
 Царю на досаду.
 І прославмо Бога Спаси—
 Передвішню Правду.

Із дверей поринула в світлицю громада чоловіків, жінок, парубочтва й дівчат. Музика врізала вже козака. Гайдамака довго крутився між народом, поки знайшов стару Правду, моторну бабу у пишній намітці з підборіддям, у старосвіцькому блаватному контуші з золотими усами, в черевиках на золотих корках. Обнявшись, поцілувався із нею тричі і танцюючи виступцем у першій парі, виспівував:

Слава Спасу в Вихлиємі,
 Славатій Просвіті,
 Що розлила так як море
 Волю й Правду в світі!
 Правдо, нене! ти єдина
 Козаків водила
 На поганство і на Ляцтво
 Й на Московську силу.
 Всіх жінок ми відцурались
 В запорозькій Січі,
 А тобі що-дня дивились,
 Матінко, у вічі;
 Що казала, ми чинили,
 Ні ступня без тебе,
 На човнах на Чорнім морі
 Мали біля себе;
 Смілим серцем зневажали
 Морську пучину,
 І верталися з тобою
 Славні в Країну.

Ми з тобою таборились
 На Ляхів проклятих.
 Твоїм приводом ми били
 Гетьманів пузатих.
 А Москва тим спромоглася
 Козаків душити,
 Що ти мусіла у Кривди
 В кайданах сидіти.
 За гріхи наші великі
 Терпіла ти, нене,
 І взяли над нами гору
 Кодло те мерзене.
 А тепер, як дух козацький
 Розбив твої пута,
 Наступила в Україні
 Спасенна минута.
 У громаді Українській
 Ми тебе ховаєм,
 Із тобою по всім світу
 Страху не дізнаєм.

Тимчасом як Ирод з Кривдою припали до престолу свого ниць, а Москва ви- зира з-за престолу, дивуючись і жахаючись, над престолом показалося сяїво, і в тому сяїві стало видно Вихлиємський вертеп із народженим Сином Божим з Пречистою Дівою над'Ним. Завіс спускається. Чути ще танці й музику, тільки вона переходить ув інший тон, а тупання танцюристів здається сту- гонінням грому. Кріз завіс сяють блискавиці. Музика грає поважніше, тихше, со- лодче, аж поки замість громадської веселости стало чути ликування і співу янголів на небесах. Тихо, тихесенько заспівали вони з неба:

Слава Богу в високостях,
 По всій землі тихо:

Минулося святим ¹⁾ людям
 Віковішне лихо!

¹⁾ Вид. 1879 р.—добрим.